

УДК 811.111'361

DOI <https://doi.org/10.24144/2617-3921.2021.19.171-181>

*Тетяна Шундель,
викладач кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1,
Донецький національний медичний університет
<https://orcid.org/0000-0003-2001-4509>
м. Лиман, Донецька область, Україна*

**Функціонально-семантичний потенціал синкретичних
складнопідрядних речень із підрядними мети та умови**

**Functional-semantic potential potential of syncretic complex
sentences with contracted goals and conditions**

Анотація. У мові існує ціла низка наукових праць, що присвячені питанням вивчення синкретичної та перехідної природи складних конструкцій,

а саме складнопідрядних речень. Однак учені не з'ясували усі типи синкретичних речень з інваріантними значеннями, структурні характеристики цих конструкцій із детальним дослідженням специфіки зв'язку з'єднувальних елементів та опорних слів, які впливають на функціонування в мові речень асиметричної природи. Таким чином, статтю присвячено дослідженню варіативності утворювань взаємовідношень та синкретичних зв'язків між структурними елементами складнопідрядних речень із семантичними відношеннями мети та умови. Особлива увага звертається на вивчення функціонально-семантичного потенціалу цієї складної конструкції та на семантико-синтаксичну систему з урахуванням тонких семантичних відтінків. Аналізуються умови розмежування ядерної зони та синкретичної периферії. Особлива увага звертається на зв'язок між типовими та перехідними синтаксичними одиницями. Установлено, що синкретичні конструкції з інваріантним значенням мети та умови втрачають певний набір диференційних ознак у синкретичних периферійних структурах та за певних умов набувають додаткових семантичних значень. Доведено, що заміна одних семантичних значень іншими підкреслює мінливий характер синкретичних складнопідрядних речень із підрядними частинами перехідного характеру. Таке відображення ознаки дає змогу модифікувати семантичні значення синтаксичних функцій складнопідрядних речень із відношеннями мети та умови, тобто відкриває можливості для синтезування елементів. Зазначено, що в складнопідрядних реченнях синкретичними природи функціональні стосунки між семантичними планами зазначених структурних одиниць визначаються за рахунок входження залежних компонентів до периферійних зон.

Ключові слова: синкретизм, складнопідрядні речення, перехідні конструкції, шкала перехідності, асиметрія, інваріантне значення, семантичне значення.

Summary. There are a number of scientific papers dealing with the study of syncretic and transitive nature of complex structures, namely complex sentences. But the scientists haven't identified all types of syncretic sentences with invariant meanings, structural characteristics of these constructions with a detailed study of specific nature of connecting elements and key words that affect functioning of asymmetric sentences in the language. Thus, the article is devoted to the study of variability of relationship formation and syncretic character between the structural elements of complex sentences with semantic types of purpose and condition. Particular attention is paid to the question of functional-semantic potential of this complex structure and semantic-syntactic system taking into account fine semantic meanings. The conditions of differentiation of core area and syncretic periphery are analyzed. Particular attention is paid to relationship between typical and transitive syntactic units. It is established that syncretic constructions with invariant meaning of purpose and condition lose a certain set of differential features in syncretic peripheral structures and get additional semantic meanings under certain conditions. We have proved that replacement of some semantic meanings by others emphasizes changing nature of syncretic complex sentences with subordinate parts of transitive nature. This reflection of the feature allows you to modify semantic meanings of syntactic functions of complex sentences with relationship of purpose and condition thus giving the opportunities for synthesis

of elements. It is noted that in complex sentences of syncretic nature functional relations between semantic meanings of these structural units are determined by entering dependent components the peripheral zones.

Key words: *syncretism, complex sentences, transitive constructions, transitive scale, core area, asymmetry, invariant meaning, semantic meaning.*

Вступ. Системний характер мови та особливості її функціонування віддзеркалюються у плані вираження та у плані змісту, у категоріях симетрії та асиметрії. Синкретизм, що є яскравим прикладом формально-змістової асиметрії мови, використовується переважно більшістю лінгвістів під час дослідження речень, що поєднують два і більше значення в одній одиниці вираження. На думку О. Сироти, функціонування в мові терміна «синкретизм» для передачі таких понять, як «поєднання» та «перехідність», цілком виправдано, оскільки у цьому разі ми говоримо про особливості прояву асиметричного відношення між формою та змістом [9]. Услід за дослідницею ми вважаємо, що невідповідність двох планів у реченні, плану вираження та плану змісту й є основою цього поняття.

Чимало прикладів прояву синкретичного характеру зустрічається у сфері синтаксису складного речення, а саме на рівні складнопідрядних речень (далі – СПР) із підрядними частинами мети та умови, оскільки умовне значення часто супроводжується додатковою семантикою мети. У рамках таких речень поєднуються два значення: інваріантне та додаткове. При цьому інваріантне значення послаблюється за рахунок набуття диференційних ознак іншого семантичного виду. Ці досить складні утворення свідчать про синтез диференційних ознак, про який свого часу говорила Л.Д. Чеснокова. Дослідниця зазначала, що такий синтез зумовлено змістом, способом вираження чи водночас обома чинниками [11]. У рамках таких утворень основні компоненти структурної схеми синкретичних СПР, а саме опорні слова та з'єднувальні елементи, репрезентують різний характер складної семантики та не підтримують семантику чітко установлені структурної схеми СПР [12]. Таким чином, **актуальність теми дослідження** зумовлена потребою визначення основних ознак СПР синкретичної природи із семантичним значенням мети та умови.

Вагомий внесок у дослідження синкретичного характеру СПР зробили вітчизняні та зарубіжні вчені-лінгвісти: С.А. Алексанова, Л. Байбі, Ю.П. Бойко, П.М. Бокова, Д. Браун, С.І. Дружиніна, В.Г. Зарицька, О.І. Кхелілі, Т.Є. Масицька, О.В. Новосілець, В. Ожоган, А.В. Онатій, М.О. Павлюковець, Т. Петерсон, Н. Фарина, Р.О. Христіанінова, Л.В. Шитик та ін., які наголошували на необхідності дослідження й аналізу саме семантичного потенціалу, значенневої площини підрядних частин та розгляду асиметричних взаємовідношень у плані структурних особливостей та семантики.

Зважаючи на складний характер СПР та з метою більш деталізованого дослідження типів СПР вважаємо за доцільне характеризувати цю синтаксичну одиницю з урахуванням семантичного підходу. За переконливим твердженням І.Р. Вихованця, «семантичний підхід до вивчення синтаксису має безперечні переваги перед однобічним формально-граматичним підходом. Семантичний підхід виразно показує, що основною сферою синтаксичних одиниць є сфера значення, що заради висловлення думки приводить у дію весь складний механізм мови» [2, с. 3].

Цікава думка Т.Є. Масицької, яка наголошує на паралелізмі структурного та семантичного планів завдяки зв'язувальним елементам та пояснює це тим фактом, що основне призначення структурного плану полягає у вираженні думок, об'єктів семантичного плану [6, с. 56–57].

У лінгвістиці СПР із семантикою мети та умови широко досліджуються багатьма ученими, але функціонування підрядних одиниць синкретичного характеру з накладенням семантики умови дотепер не аналізувалося. Нам уявляється цікавим розглянути проміжні зони складнопідрядних конструкцій мети з погляду їх функціональної здатності набувати додаткового відтінку умови.

Мета статті полягає у комплексному аналізі СПР ядерних та проміжних конструкцій, дослідженні синкретичних СПР розчленованої структури з асиметричною природою підрядних частин із семантикою мети та умови. Досягненню цієї мети сприятиме реалізація таких завдань: описати специфіку речень із семантикою мети та умови; проаналізувати диференційні ознаки, що сприяють виникненню перехідних та проміжних конструкцій із синкретичним характером; умотувати логічність класифікації синкретичних конструкцій за допомогою шкали перехідності.

Методологія та методи дослідження. Методи та процедури дослідження визначаються метою, завданнями та матеріалом, що аналізується. Вирішення поставлених завдань зумовило вибір методів, а саме: методу спостереження (для з'ясування диференційних особливостей синкретизму та класифікації конструктивних ознак СПР), методу аналізу та синтезу (для систематизації та виокремлення спільних і відмінних характеристик синкретизму та суміжних явищ), опозитивного методу (під час установалення диференційних синтаксичних ознак СПР із підрядними мети та умови), методу трансформаційного аналізу (для встановлення характерних ознак структурного оформлення синкретичних СПР із визначеною синтаксичною ознакою) та функціонально-семантичного аналізу (для виявлення та виокремлення функціональних реалізацій підрядної частини).

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб детально дослідити синкретичний характер СПР та описати функціонально-семан-

тичний потенціал таких речень, нами використовуватиметься шкала перехідності, яка була розроблена В.В. Бабайцевою [1] для зіставлення явищ. У межах цієї шкали дослідниця виокремлює точки А та Б, що є ядрами опозицій. Речення цих ланок характеризуються повним набором диференційних ознак. Для позначення перехідних ланок використовуються точки АБ, АБ та аБ: ланка речень АБ представлена прикладами з переважанням ознак ланки А, ланка аБ – із домінуванням ознаки типу речень Б, а в проміжній ланці АБ ми стикаємося з реченнями, що характеризуються рівноправ'ям. Тобто за допомогою шкали перехідності можна виокремити не лише власне умовні підрядні частини чи підрядні одиниці з семантикою мети, а й характерні перехідні конструкції з нашаруванням додаткової конотації на основне значення мети чи умови. У рамках таких ланок найяскравіше представлена зона синкретизму. При цьому речення синкретичної природи за своїм характером неоднорідні. Такі речення являють собою конструкції асиметричної природи, які Р.О. Хрестіанінова характеризує як речення з неоднорідною семантикою з безпосередньою чи опосередкованою кореляцією [10, с. 147]. На думку В. Ожоган, причини синтаксичного синкретизму полягають не лише в перехідності, а й у нейтралізації домінанти [7].

Так, у мові основні типи СПР зі стосунками мети та стосунками умови, а також їх проміжні типи можуть бути представлені так:

А. а) ... *she slowly made her way to work so that she had to go to the shop* [15, с. 152]; б) ... *she quickly spooned another dollop of pease pudding in the bowl fo fear that he wasn't facing her direction* [15, с. 85].

АБ. а) *She had no need to lock her door against him so that her husband might return* [13, с. 45]; б) *They followed Florence into the "the parlour" so that she might be able present a fascinating picture of a Victorian sitting-room* [13, с. 235].

АБ. –

аБ. ... *and she felt she would be crying in case that the doctor hadn't given her a sedative* [13, с. 9].

Б. *Would they both still be alive if the Addamses had never left* [15, с. 274]; *You'll have to manage somehow, love, once the worst comes to the worst* [15, с. 88].

Комплексний аналіз СПР зони А показав, що в рамках основних типів цієї ланки простежуються ядерні конструкції, де зв'язок між головним та підрядним компонентами повністю передбачуваний. Так, стосунки мети цієї зони передаються за допомогою набору сполучних засобів *so that* (приклад а), *for fear that* (приклад б), *so as* (*The door was wide open so as she heard Charlie walk in* [15, с. 322]), *in order that* (*I've been phoning around all over the place, trying to find at in order that he*

could possibly have got ashore either here or on the mainland [14, c. 27]) та ін., які передають семантику мети. Треба зазначити, що характерною ознакою речень із підрядним мети є те, що в їхній структурі ми відзначаємо наявність модальних дієслів (*had to*), які передають стосунки необхідності виконання тієї або іншої дії (приклад *a*), чи дієслова, які передають значення достатності виконання дії (*He was enough clever lest he could save some money [14, c. 27]*). Неважко помітити й те, що в структурі деяких СПР із підрядним мети зустрічається вживання якісних прислівників у головній частині (*quickly*) та негативної частинки *not* у залежному компоненті (*But then again I might have felt different so that I couldn't help the likes of you [15, c. 140]*).

Одиниці ядерної зони **Б** передають стосунки умови. Характеризуючи та аналізуючи речення з умовною семантикою з урахуванням семантико-функціонального підходу, ми відзначаємо, що семантичне навантаження ядерних конструкцій однопланове внаслідок того, що, крім скріплень (*if, unless, in case, on condition that, as long as, suppose that, providing that* та ін.), які передають семантику умови (*And as long as I know Gerald, he'll take great delight in telling Joseph [15, c. 130]*; *Be happy release providing that you ask me for the poor little cow [15, c. 97]*; *Unless the worst comes to the worst I'll try and find another job [15, c. 155]*), у структурі цих підрядних елементів зустрічається корелят *then* (*If that was meant as a joke, young man, then I for one don't think it was funny [15, c. 126]*).

Поглиблений аналіз СПР свідчить, що семантика умови може бути виражена за допомогою певної низки кваліфікаторів, які посилюють смислове наповнення умовних конструкцій. За нашими спостереженнями, для вказівки на умовну семантику вживаються або модальні кваліфікатори *even, especially, particularly, only* (... *and I don't even mind if I have to sleep in Ted's room [15, c. 126]*; *It would possible break my heart in case I lost you again [15, c. 300]*), або модальні дієслова (*You'll have to have help if you do decide to stay [15, c. 245]*).

Виникнення перехідних одиниць синкретичного характеру ланки **Аб** зумовлене можливістю розгляду типів цільових виразів. Так, цільові структури можуть виступати як **актуальні**, коли ситуація сама по собі явна, тобто враховується бажання суб'єкта реалізувати мету (... *he lived only for Saturdays and the school holidays so that he could be with Mr. Lacy [15, c. 203]*); **іреальні** (*Constance moved slightly so that she could see the priest [13, c. 186]*; *She was suffering the pangs of first love lest Constance might not be able to laugh at her, even inwardly [13, c. 182]*).

Таким чином, умовна мета й є основою виникнення семантики умови у цільових підрядних реченнях, про що свідчить уживання

модальних дієслів передбачуваної семантики (*might, be able*). Структури проміжної ланки **Аб** можуть бути трансформовані в складно-підрядні конструкції мети з додатковою семантикою умови: *They followed Florence into the «the parlour» so that she might be able present a fascinating picture of a Victorian sitting-room – She might be able present a fascinating picture of a Victorian sitting-room if they followed Florence into the «the parlour»*; *She was suffering the pangs of first love lest Constance might not be able to laugh at her, even inwardly – Constance might not be able to laugh at her, even inwardly if she was suffering the pangs of first love*. Аналізуючи характер з'єднувальних елементів, а саме сполучних засобів *so that* та *lest*, звертаємо увагу, що вживання цих сполучників у підрядних частинах із семантикою мети не просто ускладнюється відтінком умови, а й призводить до утворення одиниць зі складними семантико-синтаксичними відношеннями. При цьому застосування трансформації дає змогу зробити висновок, що проміжні конструкції цієї ланки характеризуються перехідним характером.

Речення перехідної зони **аБ** виникають унаслідок змістової неоднозначності категорії умови в реченні, тим самим зумовлюючи появу додаткового семантичного значення – мети. На думку О.І. Кхелілі, у більшій частині лінгвістичних досліджень умовність подається як частина відношень більш ширшого класу [5]. Цей факт дослідниця О.О. Селіванова пояснює тим, що уніфікований характер значення умови проявляється у реченні гіпотетично, а не реально [8]. Своєю чергою, це надає зв'язку між частинами речення альтернативного характеру та є проявом багатогранності цього значення, що й стає проблемою у його виокремленні. Так, тяжіння до ядра умови пояснюється наявністю у структурі СПР слів умовної природи (*in case, on the reason*): ... *but she too worried if Milly was a little late coming in, in case that she'd had bad news* [15, с. 343]; *I gave a gasp of sheer fright on the reason that I gasped myself full of water and went under* [14, с. 17]. Подібні утворення належать до перехідних конструкцій, оскільки в ланках таких речень умовна семантика дуже тісно переплітається із семантикою мети. Складна синтаксична структура синкретичного СПР схрещених смислових векторів може бути конкретизована за допомогою трансформації полісемантичного сполучника *that*. Цільове призначення підрядної частини редукується, а умовна семантика посилюється: ... *and she felt she would be crying in case that the doctor hadn't given her a sedative – ... and she felt she would be crying in case if the doctor hadn't given her a sedative; I gave a gasp of sheer fright on the reason that I gasped myself full of water and went under – I gave a gasp of sheer fright on the reason if I gasped myself*

full of water and went under; ... but she too worried if Milly was a little late coming in, in case that she'd had bad news – ... but she too worried if Milly was a little late coming in, in case if she'd had bad news. Варто відзначити, що синкретичний характер СПР цієї ланки зумовлений поліфункціональним характером з'єднувального елемента, у нашому разі – сполучника *that*, який є типовим проявом вираження семантико-синтаксичних відношень умови, але водночас використовується для вираження відношень умови, унаслідок чого у цих реченнях виникає подвійний синтаксичний зв'язок, що активізує семантику мети та прогнозує ймовірність поширення перехідних конструкцій.

Проаналізувавши приклади складних конструкцій проміжних ланок **Аб** та **аБ**, звертаємо увагу на той факт, що синкретичний характер таких речень виникає за рахунок того, що сполучники здатні трансформуватися та переходити до іншої семантико-синтаксичної сфери. За трансформації речень у з'єднувальних елементах відзначається поверхневий характер, що й призводить до появи проміжної ланки утворені із семантизованим семантико-синтаксичним відношенням. Досліджуючи функціональну природу сполучників, К.Г. Городенська говорить про їх транспозиційні можливості та класифікує їх за ознакою закріпленості чи незакріпленості з урахуванням семантико-синтаксичної функції. До першої групи дослідниця пропонує відносити усі сполучники, урахуовуючи їх функціональну спеціалізацію, а саме співвідношення сполучника з певним семантико-синтаксичним видом. У другій групі виокремлювалися сполучники, які здатні виходити за межі своєї закріпленої функціональної сфери за рахунок відсутності послідовного характеру щодо реалізації закріпленої за ним первинної семантико-синтаксичної функції. Третя група представлена поліфункціональними підрядними сполучниками, транспозиційний характер яких визначає їх специфіку реалізації [3, с. 90–95].

О.В. Куц виокремлює три рівні семантико-синтаксичної трансформації: конструкції з однобічним семантико-синтаксичним відношенням; конструкції з новими нехарактерними семантико-синтаксичними відношеннями, які дослідник пропонує тлумачити як синкретичні семантико-синтаксичні відношення; конструкції з характерним формально-семантичним відношенням, які виникають у результаті взаємодії «семантико-синтаксичних відношень і характерних формально-граматичної структури СПР» [4, с. 148–149].

Речень проміжної ланки **АБ** із рівним співвідношенням семи мети й семи умови нами не виявлено, оскільки неможливо прослідкувати вживання сполучних скріплень, які можуть бути характерні як для власне цільових структур, так і для власне умовних одиниць

одночасно. По-друге, неможливо використовувати трансформацію складнопідрядних конструкцій без істотної зміни їх смислового навантаження.

Висновки з дослідження. Проаналізувавши вищезазначений матеріал, ми дійшли висновку, що синкретичні конструкції розглядаються дослідниками як речення з нашаруванням додаткових та вторинних значень. Саме до таких складних конструкцій, що є виявом синкретичної форми, належать СПР із підрядними частинами мети та умови, які ми диференціюємо як утворення з перехідним характером. Ураховуючи їхню функціонально-семантичну природу, відзначаємо, що такі речення характеризуються ускладненням змістової сторони синтаксичної конструкції, збереженням дискретності значень, що співпадають у цій складній одиниці. Таким чином, синкретичний характер СПР із підрядними частинами семантики мети та умови можна пояснити за рахунок семантичного вираження складових частин СПР, загального характеру СПР, синтаксичної функції опорного компонента та певного співвідношення часових чи модальних планів предикативних одиниць.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у детальному аналізі структурно-семантичної організації синкретичних СПР з інваріантними значеннями проміжних одиниць та перехідного характеру речень із відношеннями мети та умови з урахуванням поліфункціональної природи сполучних слів, що здатні конденсувати більше ніж одне семантичне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка. Москва : Дрофа, 2000. 640 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
3. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
4. Куц О.В. Кореляція сполучників і прийменників в однорівневій транспозиційній парадигмі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія «Проблеми граматики і лексикології української мови»*. 2015. Вип. 12. С. 147–153.
5. Кхеліл О.І. Парадигма гіпотактичних і паратактичних засобів на позначення умовного підрядного зв'язку в англійській мові (діахронний аспект). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 14(3). С. 187–95. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=URN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=vluf_2013_14\(3\)_35](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=URN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=vluf_2013_14(3)_35) (дата звернення: 01.03.2021).

6. Масицька Т.С. Типологія семантико-синтаксичних залежностей. Луцьк : Твердиня, 2016. 416 с.
7. Ожоган В. Синкретизм складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу симетричної природи. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2017. Вип. 3. С. 209–218. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Langcmp_2017_3_25 (дата звернення: 01.03.2021).
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
9. Сирота Е. Синкретизм сложноподчиненных предложений разных видов как одно из явлений современного синтаксиса. *Tradiție și inovare în cercetarea științifică, Ediția a 8-a: Materialele Colloquia Professorum din*. 2019. С. 65–69. URL: <https://zenodo.org/record/3413802#.YFEUQtIzbIV> (дата звернення: 10.03.2021).
10. Христіанінова Р.О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
11. Чеснокова Л.Д. Синкретизм в сфере предложения. *Филологические науки*. 1988. № 4. С. 41–47.
12. Шитик Л.В. Значеннєвий синкретизм складнопідрядних речень розчленованої структури. *Вісник Донецького національного університету*. 2015. № 1–2. С. 321–326.
13. Catherine Cookson. *The Solace of Sin*. Great Britain. Bantam Press, 1998. 283 p.
14. Stewart Mary. *This rough magic*. Coronet Books : Hodder and Stoughton, 1991. 25 p.
15. Williams Dee. *Katie's kitchen*. London : Headline Book Publishing, 1998. 375 p.